

Linguistic Research in the Holy Quran.
Vol. 13, No. 2, 2024
Research Paper

Comprehension based on the part-to-whole division (element to composition) centered on surah "Al-Taqabon"

Hossein Sattar*, Faezeh Zarein

Assistant Professor, Department of Quran and Hadith Sciences, Faculty of Literature and Foreign Languages, Kashan University, Kashan, Iran
Department of Quran and Hadith Sciences, Faculty of Literature and Foreign Languages, Kashan University, Kashan, Iran

Abstract

The order of the verses in the Holy Quran has been examined with various approaches. These studies focus more on the wording of rhetoric in one verse, and sometimes the reason one verse is arranged after another. Understanding the Qur'an can be achieved in a variety of ways; Including a step-by-step examination of the whole, which first begins with the elements of the surah and ends with an intertextual relationship. The present study suggests a new model for the transformation of the study of the Qur'an's understanding, which is the promotion of understanding the Surah "Al-Taqabon's" from simple to complex models. This study seeks to examine the part-to-whole division to understand this surah by adopting a descriptive-analytical method. Studies show that simple models of "Al-Taqabon" surah are understanding the elements of verses related to the knowledge of singularities and understanding a proposition that is in the field of knowledge of Waqf and Ibteda. Complex models of understanding Surah "Al-Taqabon" are also a paragraph-oriented understanding related to the knowledge of "Rokooat", a surah-oriented understanding that is related to purposeful knowledge; in the sense that each surah has a specific purpose that encompasses the general spirit of the surah verses and understanding a surah that is achieved in the form of marriage and group relationship. Surah "Al-Taqabon" has a marital relationship with Surah "Al-Munafiqun" and is associated with "Mosabbahat" surahs.

Keywords: Understanding the Qur'an, Part to the whole, Element to composition, Sura "Al-Taqabon".

This is an open access article under the CC- BY 4.0 License ([Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)).

<https://doi.org/10.22108/NRGS.2024.138917.1909>

فهم مبتنی بر تقسیم جزء به کل (عنصر به ترکیب) با محوریت سوره تغابن

حسین ستار^{۱*}، فائزه زارعین^۲

۱- استادیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده ادبیات و زبان‌های خارجی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران

sattar@kashanu.ac.ir

۲- گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده ادبیات و زبان‌های خارجی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران

faeze.zarein@gmail.com

چکیده

نظم آیات در قرآن کریم با رویکردهای گوناگونی بررسی شده است. این بررسی‌ها بیشتر به چینش الفاظ در یک آیه و نیز گاه به چرایی چینش یک آیه پس از آیه‌ای دیگر توجه دارد. فهم قرآن از راه‌های مختلفی قابل دستیابی است؛ از جمله بررسی مرحله به مرحله از جزء به کل که ابتدا از عناصر سوره آغاز می‌شود و با ارتباط بینامتنی پایان می‌پذیرد. پژوهش حاضر الگویی نوین را به منظور تحول مطالعه فهم قرآن پیشنهاد می‌کند که همان ارتقای فهم سوره تغابن از مدل‌های ساده به پیچیده است. این پژوهش درصدد است با اتخاذ روش توصیفی - تحلیلی، به بررسی جزء به کل در راستای فهم سوره تغابن بپردازد. بررسی‌ها نشان می‌دهند مدل‌های ساده فهم سوره تغابن عبارت‌اند از فهم با توجه به عناصر آیات سوره که مربوط به دانش مفردات است؛ فهم گزاره‌ای که در حوزه دانش وقف و ابتداست. مدل‌های پیچیده فهم سوره تغابن نیز عبارت‌اند از فهم پاراگراف‌محور که مربوط به دانش رکوعات است؛ فهم سوره‌محور که مرتبط با دانش هدفمندی است. بدین مفهوم که هر سوره هدف خاصی دارد که روح کلی آیات سوره را در بر می‌گیرد؛ فهم بین سوره‌ای که در قالب ارتباط زوجیت و هم‌گروهی محقق می‌شود. سوره تغابن با سوره منافقون، ارتباط زوجیت و با سوره‌های مسبحات ارتباط هم‌گروهی دارد.

واژگان کلیدی: فهم قرآن، جزء به کل، عنصر به ترکیب، سوره تغابن.

۱- طرح مسئله

شایان توجهی است که با رویکردهای متنوع، ذیل مطالعات جدید زبان‌شناسی از لحاظ اهمیت و نقش بی‌بدیل آن، در ارائه خوانشی نو و پیوسته از آیات شریفه، توجه مفسران و حتی قرآن‌پژوهان غربی را به خود معطوف کرده است. در واقع، گفتنی است نگرش‌ها و رویکردهای متنوع امروزی تطوریافته همان نظرات و

معناداری ارتباطات و پیوند میان آیات و سوره‌های قرآن کریم، از گذشته در قالب مطالعات سنتی علوم قرآنی تا به امروز، جزء دغدغه‌های مهم دانشمندان و مفسران این حوزه محسوب می‌شود. انسجام و هماهنگی میان اجزای کلام وحی به‌ویژه یک سوره از جمله موضوعات

بررسی‌های نظم و مناسبات مطالعات کهن سنتی است (بقاعی، ۱۴۱۵، ج ۵، ص. ۱؛ زرکشی، ۱۴۱۰، ج ۱، ص. ۱۳۳) که به‌گونه‌ای روشمند تکامل یافته است و با الفاظ و تعبیر متفاوت، به ارتباط و پیوستگی آیات و سوره‌ها پرداخته‌اند.

نظم قرآن تاکنون در قالب چند مفهوم استفاده شده است. نخستین آنها نظم‌هایی هستند که عناصر قرآن را مطالعه می‌کنند؛ اما نگاهی دیگر در مطالعه نظم قرآن، محور چینش کلام را مطالعه می‌کند؛ یعنی این واژه‌ها در آیات قرآن چگونه چیده شده‌اند و آیات در سوره بر چه مبنایی سامان یافته‌اند (حری، ۱۳۹۰، ص. ۵۱-۵۹؛ ذوقی، ۱۳۹۲، ص. ۱۵۱-۱۵۷).

پیوستگی ساختاری^۱ ازجمله رویکردهای نوین زبان‌شناسی است که ساختار سوره و پیوندهای میان اجزای آیات و سوره‌ها را تحلیل می‌کند. سور شریفه قرآن تشکیل شده از اجزایی هستند که نگاه کلی‌نگر و سیستمی به روابط آنها، به درک و دریافت خوانشی جامع‌تر از مفاهیم ارائه‌شده در محتوای آن منجر می‌شود. افتتاح، بدنه و اختتام سه مؤلفه اصلی هر سوره است که جایگاه مهمی در استخراج لایه‌های معنایی آیات شریفه دارند (اسعدی و همکاران، ۱۳۹۹، ص. ۲).

در مطالعات سوره‌شناسی، می‌توان از جنبه‌های گوناگونی نظم و هدف سوره را بررسی کرد. یکی از این راه‌ها که محوریت مقاله حاضر است، بررسی جزء به کل یا عنصر به ترکیب است؛ بدین مفهوم که با استفاده از الگوی نوینی از مطالعات نظم یعنی ارتقای نظم از مرحله ساده به مرحله پیچیده، ابتدا کوچک‌ترین واحد معنایی یا مفردات سوره بررسی می‌شود تا بتوان دریافت چه واژه‌های مهم و تأثیرگذاری در روح کلی و هدف سوره وجود دارند. دومین واحد معنایی، تحلیل گزاره‌ای است که مرتبط با دانش وقف و ابتداست؛ بدین مفهوم که هر

آیه به‌واسطه علائم وقف و ابتدا به قسمت‌های کوچک‌تر معنادار تقسیم می‌شود. سومین مرحله، بررسی آیه‌محور است؛ هر آیه دارای مفهومی مستقل و معنادار است که به نوعی با آیات قبل یا پس از خود در ارتباط است؛ اما به تنهایی نیز معنا و مفهوم دارد. مرحله چهارم، بررسی پاراگراف‌محور است که با تحلیل رکوعات قرآنی آن را به صورت عملیاتی می‌توان پیاده‌سازی کرد؛ هر رکوع دارای محور معنایی مستقل و مرتبط با سیاق آیات است؛ بدین مفهوم که چند آیه دارای معنای نزدیک به هم در یک گروه موضوعی قرار می‌گیرند. مرحله پنجم، بررسی سوره‌محور است که به نظم دقیقی می‌پردازد که یک سوره مشتمل بر آن است؛ بدین مفهوم که هر سوره دارای آغاز، انجام و هدف خاص و منظم است. مرحله ششم یا مرحله آخر نیز تحلیل بینامتنی است که با مطالعه سوره‌های همجوار و هم‌گروه محقق می‌شود. این موضوع را با بررسی زوجیت و هم‌گروهی سوره‌ها می‌توان دریافت و کشف کرد.

در توضیح نوآوری و ادعای پژوهش درزمینه ارائه طرحی نوین در ارتقای مطالعات نظم قرآن باید گفت گذشتگان مطالعات نظم قرآن را در مطالعه نوع چینش یا ترتیب واژه‌ها در آیات قرآن بررسی کرده‌اند. به عبارتی دیگر، یک آیه از قرآن، از حیث نظم و زیبایی‌های چینی و اعجازگون آن بررسی می‌شود. این الگوی مطالعه نظم قرآن از زمان جرجانی تاکنون در میان بیشتر قرآن‌پژوهانی وجود داشته است که علاقه‌مند به تحقیق در این زمینه بوده‌اند (ر.ک: زارع زردینی، ۱۳۹۵، ص. ۳۰). با تحول سطح مطالعه نظم قرآن از مدل‌های ساده به مدل‌های پیچیده و همچنین تحول روش‌های مطالعه نظم یعنی از روش‌های لفظ و معنایی مبتنی بر واژه‌ها و عبارت‌ها به سمت روش‌های مبتنی بر پاره‌متن یا متن کامل در سوره‌ها می‌توان مطالعه نظم قرآن را متحول کرد. نوشتار حاضر فهم سوره تعابن را از مدل ساده آغاز کرده است و به مدل‌های پیچیده ارتقا می‌دهد.

^۱ Structural continuity

نشان داده شده است که علامت وقف لازم (م^۳)، نقش به‌سزایی در فهم صحیح گزاره‌های قرآنی دارد و اگر این علامت وقف رعایت نشود، معنایی خلاف مقصود خداوند متعال از آیات قرآن کریم حاصل می‌شود. «گونه‌شناسی ساختار چینشی آیات در رکوعات قرآنی (مطالعه موردی سوره بقره)» نوشته احمد زارع زردینی، محمد علی لسانی فشارکی و میثم خلیلی^۴؛ طبق نتایج این مقاله، رکوعات قرآنی که به‌مثابه پاراگراف‌های معنادار هستند، نقش چشمگیری در فهم قرآن دارند. «بررسی نظم در سوره‌های قرآن: کوششی در جهت کشف نظم در سوره یاسین» نوشته احمد زارع زردینی^۵؛ در این مقاله راهکار اثبات نظم سوره‌های قرآن به‌جای آیه‌محوری به سوی سوره‌محوری پیشنهاد شده و نظم قرآن کریم به‌صورت سوره‌محور ارتقا یافته است. «کاربست نظریه زوج سوره‌ها در فهم سوره‌های مزمل و مدثر» نوشته احمد زارع زردینی و میثم خلیلی^۶؛ در این مقاله، نظم قرآن از محوریت سوره به بین سوره‌ای ارتقا یافته است؛ اما باید گفت کاربرد ترکیبی هریک از روش‌های مذکور در فهم سوره‌ای خاص تاکنون به‌صورت مستقل بررسی نشده است.

۳- فهم خطی با محوریت عنصر به ترکیب در سوره تغابن

خطی‌بودن به این معناست که واحدهای زبانی نظیر واج، واژه یا پاره‌گفتار به‌صورت رشته‌ای به‌هم‌پیوسته یکی

^۳ وقف لازم به معنای آن است که جمله تمام شده است و وصل به بعد سبب بروز اشتباه در معنا می‌شود؛ مانند: «أَنَّهُمْ أَصْحَابُ النَّارِ (م) الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعُرْشَ» (بیگلی، ۱۳۳۸ش، ص. ۲۴۹).

^۴ پژوهش‌های زبان‌شناختی قرآن؛ سال هشتم، بهار و تابستان ۱۳۹۸، شماره ۱ (پیاپی ۱۵)

^۵ پژوهشنامه تفسیر و زبان قرآن؛ سال پنجم، پاییز و زمستان ۱۳۹۵، شماره ۱ (پیاپی ۹)

^۶ فصلنامه مشکوٰه؛ دوره ۳۷، شماره ۴، اسفند ۱۳۹۷، شماره پیاپی

در این روش در تحلیل لفظی یا معنایی به سراغ دسته‌ای از آیات می‌رویم و بدون برهم‌زدن چینش، روی آنها مطالعه می‌کنیم؛ البته این بدین معنا نیست که این انتخاب بخش‌ها، چه بر مبنای الفاظ و چه بر معنای محتوی، بدون بررسی باشد؛ بلکه باید قوانین، اصول و ضوابطی کارآمد برای این بخش‌ها در نظر گرفته شود. پژوهش حاضر در راستای ارتقای سطح مطالعات فهم قرآن از مدل ساده به پیچیده و با مطالعه سوره تغابن، با بررسی کوچک‌ترین واحد معنایی سوره در درجه نخست و سپس ارتقای مطالعه در سطح کلان، ارتباط بینامتنی سوره را بررسی می‌کند تا روش‌های مختلف فهم را در این سوره به‌صورت عملی پیاده‌سازی کند. در این راستا، پرسش اصلی پژوهش این است که فهم مبتنی بر تقسیم جزء به کل با محوریت سوره تغابن، چه نقشی در کشف مراد واقعی خداوند و نظم این سوره ایفا می‌کند.

۲- پیشنهاد پژوهش

فهم جزء به کل قرآن، با محوریت بررسی ساده (مفردات) به پیچیده، تاکنون به‌صورت مستقل بررسی نشده است؛ اما می‌توان مراحل که در پژوهش حاضر بررسی شده‌اند را در آثار زیر یافت: «کاربرد روش تقسیم منطقی در شناخت مقصود مفردات قرآنی (مطالعه موردی واژه وحی در قرآن کریم)» نوشته حیدر باقری اصل^۱ و «نقش علائم وقف و ابتدا در فهم قرآن (مطالعه موردی وقف لازم)» نوشته ابراهیم فلاح، میثم خلیلی و رسول صالح‌پور^۲. در این مقاله، برای نخستین‌بار به کاربرد عملی علائم وقف و ابتدا در فهم قرآن پرداخته شده و

^۱ پژوهش‌های زبان‌شناختی قرآن (کاوشی نو در معارف قرآنی)؛ سال دوم، بهار و تابستان ۱۳۹۲، شماره ۱ (پیاپی ۳)

^۲ مطالعات قرائت قرآن؛ دوره ۸، شماره ۱۵، اسفند ۱۳۹۹، صفحه

به دنبال دیگری می‌آیند و چون گفتار در واحد زمانی جاری است، بعد زمانی، گفتار را همانند روایتی نمایان می‌کند که دارای آغاز و پایانی است؛ هرکلام از جایی شروع و به نقطه‌ای ختم می‌شود (قیطوری، ۱۳۸۵، ص. ۲۱).

سوره تغابن مدنی است و هجده آیه دارد (طباطبایی، ۱۳۷۴ش، ج ۱۹، ص. ۴۹۳). از نظر محتوی، این سوره را می‌توان به چند بخش تقسیم کرد: ۱- آغاز سوره که از توحید و صفات و افعال خدا بحث می‌کند. ۲- به دنبال آن، با استفاده از علم خداوند، به مردم هشدار می‌دهد مراقب اعمال پنهان و آشکار خود باشند و سرنوشت اقوام پیشین را فراموش نکنند. ۳- در بخش دیگری از سوره، سخن از معاد است. ۴- در بخشی دیگر دستور به اطاعت خدا و پیامبر (ص) داده شده است و پایه‌های اصل نبوت را تحکیم می‌بخشد. ۵- آخرین بخش سوره، مردم را به انفاق در راه خدا تشویق می‌کند و از اینکه فریفته اموال، اولاد و همسران شوند بر حذر می‌دارد و سوره را با نام و صفات خدا پایان می‌دهد، همان‌گونه که آغاز کرده بود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱ش، ج ۲۴، ص. ۱۸۱). فهم مرحله به مرحله این سوره را می‌توان از فهم مفردات آن آغاز کرد و تا فهم سوره‌محور و سوره‌های همجوار ادامه داد. در راستای تحلیل نظم سوره تغابن می‌توان آن را به دو مدل کلی ساده و پیچیده تقسیم‌بندی کرد که بخش‌های آن شامل مواردی‌اند که در طول پژوهش بررسی می‌شوند.

۱-۳. فهم سوره تغابن براساس مدل‌های ساده

مدل‌های ساده فهم سوره‌های قرآن را می‌توان به دو بخش کلی فهم قرآن براساس عناصر یا مفردات آیات آن و نیز فهم براساس تک آیه تقسیم کرد.

۱-۱-۳. نظم با محوریت کوچک‌ترین واحد معنایی یا

مفردات سوره

کوچک‌ترین واحد معنایی یک آیه، واژگان آن است

که در حوزه علم مفردات قرار دارد. از راه شناخت مهم‌ترین مفردات سوره می‌توان به نظم و هدف سوره دست یافت. واضح است برای فهم متن، ابتدا باید معنای تک‌تک واژه‌های استفاده‌شده در آن را دانست تا بتوان به مفهوم جملات و ترکیب‌های آن دست پیدا کرد. قرآن کریم نیز از این قاعده مستثنا نیست و ضروری است در راستای دستیابی به مفاهیم والا و عمیق آیات و عبارات‌های آن، نخست با مفردات آن آشنا شد. زرکشی آگاهی‌نداشتن از حقایق زبان عربی و موضوعات آن را مانع تفسیر قرآن دانسته است و آگاهی اندک در این زمینه را نیز در راستای ورود به تفسیر ناکافی می‌داند (زرکشی، ۱۴۱۰ق، ج ۱، ص. ۲۹۵). سیوطی نیز نخستین دانش از دانش‌هایی که مفسر قرآن به آن نیاز دارد را علم لغت عرب برشمرده است؛ زیرا توسط آن، معنای مفردات و مدلولات آنها براساس وضع روشن می‌شود (سیوطی، ۱۴۲۱ق، ج ۲، ص. ۴۷۷). در سوره مبارکه «التغابن» برخی مفردات نقش کلیدی در فهم این سوره دارند. این مفردات با روح و محتوای کلی این سوره ارتباط مستقیم دارند. برخی از اهم این واژگان عبارت‌اند از:

الف) تغابن: تغابن از ریشه «غَبِنَ» به معنی گول‌زدن در معامله است؛ خواه در خرید باشد یا در فروش و اینکه به قیمت کم بخرد یا به قیمت گران بفروشد (قرشی بنایی، ۱۴۱۲ق، ج ۵، ص. ۸۷؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ص. ۶۰۲؛ مصطفوی، ۱۳۶۸، ج ۷، ص. ۱۹۱؛ طریحی، ۱۳۶۲ش، ج ۶، ص. ۲۸۸). در اقرب الموارد گوید: «غَبِنَ فُلَانًا فِي الْبَيْعِ وَالشَّرَاءِ: خَدَعَهُ وَغَلَبَهُ»؛ کلام قاموس نیز نظیر آن است (فیروزآبادی، ۱۹۹۸ق، ج ۴، ص. ۲۵۳).

همچنین، در کتب لغت به معنای سستی نیز استفاده می‌شود و به زیان از روی سستی، تغابن اطلاق می‌شود (ابن فارس، ۱۴۰۴ق، ص. ۴۱۱/۴). غبن در رأی یعنی اندیشه سست (مصطفوی، ۱۳۶۸ش، ج ۷، ص. ۲۳۱).

در تفسیر مجمع البیان آمده است: تغابن از باب تفاعل از ریشه غبن است؛ بدان معنا که مؤمن حظ خود را

یادکرد از مؤمنان و کافران در بسیاری از آیات این سوره (رک: آیات دوم، پنجم، ششم، هفتم، هشتم، نهم، دهم، سیزدهم و چهاردهم)، می‌توان ادعا کرد مؤمنان کسانی‌اند که آخرت را بر دنیا ترجیح می‌دهند و در نتیجه در «یوم التغابن» فایده و سود می‌برند و کافران افرادی‌اند که دنیا را به آخرت ترجیح می‌دهند و در «یوم التغابن» دچار زیان می‌شوند. اعمالی که مؤمنان و کافران انجام می‌دهند نیز در آیات این سوره بیان شده‌اند.

ب) **تقوا:** واژه تقوا از دیگر واژه‌های مهم این سوره است که در ارتباط مستقیم با هدفمندی و نظم سوره است که به صورت فعل امری «فَاتَّقُوا» در آیه شانزدهم این سوره بیان شده است. تقوا اسم مصدر واژه «اتَّقَا» یعنی مصدر باب «إِفْتَعَال» است (فیومی، ۱۴۱۴، ج ۲، ص. ۶۶۹؛ فیروزآبادی، ۱۹۹۸، ص. ۱۳۴۴)

تقوا و ورع عبارت است از انجام همیشگی اعمال شایسته، بدون کوتاهی و سستی (غیائی کرمانی، ۱۳۸۷، ص. ۸۸). در تعریفی دیگر نیز عبارت است از انجام واجبات و ترک محرمات (رازی، ۱۴۲۱، ج ۵، ص. ۱۶۷).

تقابل میان ایمان و کفر که در سوره «تغابن» بارها تکرار شده است، ارتباط مستقیمی با موضوع تقوا دارد. «تقوا» در آیه شانزدهم این سوره بدین صورت تأکید شده است:

«فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَاسْمَعُوا وَأَطِيعُوا وَأَنْفِقُوا خَيْرًا لِّأَنْفُسِكُمْ وَمَنْ يُوقْ شَحْحَ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» (التغابن: ۱۶).

بیان امری و فرمان به رعایت تقوا، در ظاهر خطابی به مؤمنان است و در حقیقت همگان را در بر می‌گیرد. داشتن تقوا، ملاک و عامل برتری و نجات اخروی است؛ چنانکه در آیات نهم و دهم سوره تغابن، ایمان و عمل صالح، عامل تقوای الهی و در نقطه مقابل، کفر و تکذیب آیات الهی عامل بی‌تقوایی عنوان شده‌اند.

از دنیا ترک و از آخرت گرفته است، پس آنچه برای او شر بوده ترک کرده و آنچه برای او خیر بوده گرفته است، پس غبن دارد و کافر حظش را از آخرت ترک کرده و از دنیا گرفته است، پس ترک خیر کرده و شر را گرفته است، پس مغبون است، پس در این روز غابن و مغبون ظاهر می‌شوند. قتاده و مجاهد گویند: یوم‌التغابن روزی است که اهل بهشت و اهل دوزخ غبن دارند (طبرسی، ۱۴۱۳، ج ۱۰، ص. ۴۵۰).

راغب می‌گوید: کلمه «غبن» (که تغابن مصدر باب تفاعل آن است) به این معناست که وقتی با کسی معامله می‌کنی، از راهی که او متوجه نشود کلاه سر او بگذاری (اگر می‌خری پول کمتری بدهی و اگر می‌فروشی پول بیشتری بگیری)؛ آنگاه می‌گوید: منظور از «یوم التغابن» که در قرآن آمده روز قیامت است؛ چون در آن روز برای همه مردم کشف می‌شود که در معامله مغبون شده‌اند. آن کس که معامله نکرده می‌فهمد که از معامله نکردن مغبون شده و آن کس که در معامله اش بهای اندک دنیا به دست آورده است می‌فهمد که از معامله کردنش مغبون شده است؛ پس همه مردم در آن روز مغبون خواهند بود (طباطبایی، ۱۳۷۴ش، ج ۱۹، ص. ۳۰۰ و ۳۱۹).

«ذَلِكَ يَوْمُ التَّغَابُنِ»، یعنی اهل سعادت اظهار غبن می‌کنند که چرا ما بیشتر اعمال صالحه به جا نیاوردیم تا جزای بیشتر به ما عنایت شود و اهل باطل می‌گویند ای کاش ایمان آورده بودیم و عمل صالح انجام می‌دادیم تا از عذاب نجات پیدا می‌کردیم (طیب، ج ۱۳۷۸، ص. ۴۰).

اما وجه تسمیه سوره «التغابن» برگرفته از آیه نهم این سوره است: «يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ الْجَمْعِ ذَلِكَ يَوْمُ التَّغَابُنِ...» (رک: طباطبایی، ۱۳۷۴ش، ج ۱۹، ص. ۳۰۰ و ۳۱۹).

با توجه به معنای بیان‌شده از واژه «تغابن»، گفتنی است محوریت سوره، این صفت قیامت است و این واژه می‌تواند به‌عنوان واژه‌ای مهم ما را در راستای فهم این سوره مبارکه رهنمون کند. با توجه به معنای «خرید سود یا زیان» که از «تغابن» برداشت می‌شود و با عنایت به

۳-۲. محوریت گزاره‌ای (توجه به علائم وقف و

ابتدا)

بررسی نقش علائم وقف و ابتدا در فهم قرآن کریم، در قسمت دوم، یعنی فهم گزاره‌ای از آیات قرآن می‌گنجد؛ برای مثال، علامت وقف لازم (م) در یک آیه از قرآن کریم، این آیه را به دو بخش یا گزاره تقسیم می‌کند که هر کدام دارای مفهومی خاص هستند. توضیح بیشتر آنکه معنای مستقل و کاملی قبل و بعد از علامت وقف لازم وجود دارد که این علامت، این دو معنای مستقل را از یکدیگر جدا می‌کند.

پیشینیان اعم از صحابه، تابعین و قراء به تعلیم و تعلم وقف و ابتدا اهتمام والایی مبذول داشته‌اند؛ تا آنجا که بیشتر قراء سبعة، عشره یا چهارده‌گانه به تألیف جداگانه‌ای در خصوص این علم همت گمارده‌اند. پس از آنها نیز تألیفات دیگری تا زمان حال صورت گرفته است که بسیاری از آنها مخصوص دانش وقف و ابتداست و بعضی ذیل تألیفات دیگر همچون کتب علم قرائت، کتب تفسیری، علوم قرآنی، اعراب القرآن، معانی القرآن و تجوید به این علم پرداخته‌اند.

قرآن کریم با هدف هدایت انسان به سوی کمال از سوی خداوند متعال نازل شده است. نخستین گام در راستای کسب هدایت از کتاب آسمانی قرآن، تدبیر و اندیشه فرد در راستای فهم صحیح مراد الهی است. موضوع وقف و ابتدا از جمله مباحث مهم تلاوت قرآن کریم است و نحوه وقف و ابتدا، بر برداشت درست یا نادرست از آیات قرآن کریم تأثیر زیادی دارد؛ چه بسا ممکن است وقف یا ابتدای نادرست و از روی دانش سطحی یا تأثیرپذیری از تفاسیر به رأی، به فهم نادرست از مقصود خداوند متعال منجر شود و موجبات انحراف از تفسیر صحیح را فراهم آورد.

دلیل اهمیت تحقیق در حوزه وقف و ابتدا در فهم قرآن کریم این است که با وجود ثابت‌بودن این علائم بین

علماء، متأسفانه توجه و اهتمام به فراگیری و شناخت این علم به‌عنوان یکی از علوم قرآنی بسیار اندک است؛ از این رو، بررسی دانش مذکور برای القای صحیح مراد الهی لازم است (اخوان مقدم، عابدینی، ۱۳۹۱ش، ص. ۷۸).

علائم و نشانه‌های وقف و ابتدا در فهم سوره تغابن نیز نقش به‌سزایی دارد. طبق نشانه‌هایی که از وقوف سجاوندی در سوره تغابن وجود دارد، آیات این سوره به گزاره‌های معناداری تقسیم می‌شوند که هر گزاره به تنهایی نیز مفهوم دارد؛ اما در کنار هم، مفهومی کامل‌تر را می‌رساند که همان هدف آیه و در مرحله بعدی، هدف سوره تغابن را محقق می‌کند.

برای مثال، علامت وقف جایز (ج) در جایی است که دو عبارت به‌گونه‌ای باشند که هم وصل و هم فصل (وقف) آنها جایز است؛ زیرا هر دو دارای سبب هستند (سجاوند، ۱۴۲۲ق، ج ۱، ص. ۱۸۳).

^۱ دکتر یوسف عبدالرحمان مرعشلی در مقدمه کتاب «المکتفی فی الوقف و الابتداء»، ۷۸ کتاب را به‌ترتیب تاریخی ذکر کرده است که متأسفانه بیشتر آنها در دسترس نیستند (مرعشلی، ۱۴۰۷ ق، ص. ۷۰-۶۰).

مهم‌ترین کتب به‌جای‌مانده از متقدمین عبارت‌اند از: «ایضاح الوقف و الابتداء» اثر ابن انباری؛ «القطع و الإبتناء» اثر ابن نحاس؛ المکتفی فی الوقف و الابتداء» اثر ابوعمرو دانی؛ «منار الهدی فی الوقف و الابتداء» اثر آشمنونی؛ «المقصد لتلخیص ما فی المرشد فی الوقف و الابتداء» اثر زکریا انصاری و «معالم الاهتداء إلی معرفه الوقف و الابتداء» اثر شیخ محمود حصری.

همچنین، دکتر محسن هاشم درویش در مقدمه کتاب «الوقف و الابتداء سجاوندی»، ۳ مورد دیگر را به آن می‌افزاید (درویش، ۱۴۱۵ق، ص. ۳۸ و ۳۹). کتب دیگری نیز توسط دانشمندان این فن در سال‌های اخیر نوشته شده‌اند که برخی از آنها عبارت‌اند از: «قواعد وقف و ابتدا در قرآن کریم» از دکتر محمد کاظم شاکر؛ «وقف و ابتدا» از ابراهیم محمد؛ «درآمدی بر دانش وقف و ابتدا» (پیشینه، مبانی و اقسام) از ابوالفضل علامی؛ «وحید در وقف و ابتدا» از حبیب‌الله قدمی و «وقف و ابتدا در قرآن کریم» از محمد حسین ملک‌زاده.

است. دسته‌بندی‌های هر مفسر از آیات قرآن کریم، نشان‌دهنده فهم موضوعی است که از آیات به دست می‌آید؛ به گونه‌ای که شاید فهم موضوعی یک مفسر با مفسر دیگر متفاوت باشد. توجه به موضوع سیاق آیات، از مبانی مهم در تقسیم‌بندی موضوعی آیات یک سوره است. «سیاق»، ساختار یا معنایی کلی است که بر مجموعه‌ای از کلمات، جملات یا آیات قرآنی که از جمله جملات هستند، سایه می‌افکند و بر معنای آن اثر می‌گذارد. گفتنی است سیاق، در مواردی به کلمات و جملاتی اطلاق می‌شود که پیرامون واژگان یا عبارات تفسیر شده است و علت این است که خصوصیت یادشده را پدید می‌آورد که در این صورت سیاق همان قرائن متصل به کلام خواهد بود (رجبی، ۱۳۸۷، ص. ۹۳).

یکی از دسته‌بندی‌هایی که از آیات قرآن کریم بر مبنای ارتباط سیاق آیات صورت گرفته است، تقسیم آیات قرآن کریم به «رکوعات»^۱ است.

^۱ برخی از پژوهشگران قدمت رکوعات را از عصر پیامبر اکرم (ص) می‌دانند؛ اما امروزه در برخی از چاپ‌های قرآن در قرن اخیر به علت عدم توجه به اهمیت این تقسیم‌بندی، این علامت حذف شده است. این در حالی است که قدما معمولاً برای این مسئله اهمیت ویژه‌ای قائل بوده‌اند و علامت رکوع در تمام نسخه‌های قرآن تا قبل از قرن اخیر ثبت می‌شده است. مستند اصلی این مسئله غالب مصحف‌های نگاشته شده تا قبل از قرن اخیر مربوط به بلاد مختلف اسلامی است که بدون استثنا علامت «ع» را در لابه لای آیات خود ثبت و ضبط کرده‌اند (زارع زردینی، ۱۳۹۵، ص. ۳۵) (برای آشنایی با بحث رکوعات قرآنی: ر.ک: لسانی فشارکی، ۱۳۹۴، ص. ۸۸-۱۰۵).

درباره ارزش و اهمیت رکوعات قرآنی تاکنون در سه زمینه بررسی‌هایی انجام گرفته است؛ از جمله نقش آن در حسن شروع و حسن ختام قرائت مجلسی قرآن (لسانی فشارکی، ۱۳۹۴، ص. ۱۰۰-۱۰۱). دوم، آسان‌سازی و تسهیل آموزش و تعلیم و تحفیظ قرآن (رجبی قدسی، ۱۳۹۱، ص. ۱۹۲-۱۷۳) و همچنین اهمیتی که توجه به رکوعات در تفسیر و فهم قرآن بر مبنای تهیه و تدارک سیاق آیات قرآنی دارد (مرادی زنجانی، ۱۳۸۵، ص. ۵-۵۸).

سخن سزاوار اطمینان درباره رکوع، از «علی محمد ضبّاع» عالم مصری، در انتهای - مصحفی که زیر نظر او به چاپ رسیده، آمده

در آیه دوم سوره «تغابن» علامت وقف جایز وجود دارد: «هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ (ج) وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ».

علامت وقف جایز در این آیه شریفه، آیه را به دو گزاره معنادار و مستقل تقسیم کرده است که هر یک برای خود مفهومی جدا دارند و در عین حال به یکدیگر وابسته نیز هستند. این وابستگی موجب ایجاد معنایی مستقل در قالب آیه شده است. توضیح بیشتر اینکه هر دو گزاره در نهایت معنایی را دنبال می‌کنند که همان هدف آیه است. در مثال بیان‌شده، وقف جایز (ج) آیه را به دو گزاره تقسیم کرده است. گزاره نخست بدین معناست که پس از خلقت، انسان‌ها از نظر اعتقادی به دو گروه مؤمن و کافر تقسیم شدند. گزاره دوم هم بدین معناست که حقیقت ایمان و کفر و ایمان واقعی و ظاهری را تنها خداوند متعال می‌داند و بدین ترتیب، خداوند نسبت به هر چه عمل می‌کند، آگاه است. در صورتی که بر آیه وقف شود، معنای مستقل تقسیم‌بندی به دو گروه مؤمن و کافر افاده می‌شود؛ در صورتی که وقف نشود و آیه به صورت کامل قرائت شود، باز هم افاده معنا صورت پذیرفته است و آیه با تأکید بیشتر بر دانابودن خداوند متعال بر آشکار و نهان تمامی امور دلالت می‌کند.

۲-۳. فهم سوره تغابن براساس مدل‌های پیچیده

مدل‌های پیچیده فهم سوره تغابن را می‌توان از سطح آیه فراتر دانست و در سطح پاراگراف و سوره یا بین سوره ادامه داد و به ترتیب به صورت محوریت سیاق و پاراگراف یا واحدهای معنایی مستقل، محوریت سوره و ارتباط بین سوره‌ای مطرح کرد:

۱-۲-۳. محوریت براساس سیاق و پاراگراف یا واحدهای معنایی مستقل (رکوعات)

خوانش مبتنی بر دسته‌بندی آیات، روشی بسیار مهم در راستای دستیابی به فهم مفسر از آیات قرآن کریم

رکوعات همان سیاق در جملات هستند (اسکندری، ۱۳۹۹، ص. ۱۳).

پاراگراف به‌عنوان بزرگ‌ترین واحد یک زبان، دارای یک هویت درونی در کنار شکلی ظاهری است. این هویت درونی ناشی از وحدت موضوعی و فکری جمله‌های درون یک پاراگراف است.

تقسیم متن قرآن کریم به «رکوعات» از دیرزمان نشانه وجود همین هویت در قرآن است. شکل ظاهری پاراگراف این هویت را آشکارتر کرده است و سبب می‌شود مخاطب متن را آسان‌تر فهم کند (توکلی و همکاران، ۱۳۹۹، ص. ۳۳).

بررسی موارد رکوعات^۱ نشان می‌دهد واحد رکوع نیز از نظر مفهومی به پاراگراف نزدیک است؛ اما گاهی این واحد همانند سوره، بزرگ‌تر از واحد پاراگراف است؛ به‌طوری که مثلاً برای سوره آل عمران حدود بیست رکوع شمرده شده است،^۲ درحالی‌که تعداد پاراگراف‌های این سوره نزدیک به پنجاه مورد است. همچنین، از سوره عبس به بعد تا آخر مصحف، واحد سوره و رکوع یکی شده و در واقع هر سوره یک رکوع (و در مجموع ۳۵ رکوع) است (ر.ک: رساله فی کتابه المصحف، ۱۳۸۵، ص. ۴۷۷-۴۸۷)؛ بنابراین، چه بسا یک رکوع قرآنی چند پاراگراف باشد. با این حال، فایده پیگیری موارد رکوعات قرآنی در یک سوره، امتحان کردن صحت تشخیص مواضع برخی پاراگراف‌هاست (توکلی و همکاران، ۱۳۹۹، ص. ۴۵).

^۱ برای شناخت محل رکوعات قرآنی علاوه بر مصحف‌هایی که دارای این نشانه است، می‌توان به کتاب «رساله فی کتابه المصحف» (گنجینه بهارستان ۲) «تصحیح محمد رضا شهیدی‌پور و حجت‌الله بیاتانی مراجعه کرد که مرکز اسناد مجلس در سال ۳۸۵ ش منتشر کرده است. ^۲ این موارد در رأس آیات ۹، ۲۰، ۳۰، ۴۱، ۵۴، ۶۳، ۷۱، ۸۰، ۹۱، ۱۰۱، ۱۰۹، ۱۲۰، ۱۲۹، ۱۴۳، ۱۵۵، ۱۶۳، (اختلافی)، ۱۶۸ (اختلافی)، ۱۷۱، ۱۸۰، ۱۸۹ قرار گرفته است (رساله فی کتابه المصحف، ۱۳۸۵، ص. ۳۲۴-۳۳۱).

«رکوعات که همان واحدهای موضوعی درون سوره‌های قرآن هستند، با علامت «ع» در مصاحف قرآنی تعیین شده است. اصطلاح «رکوع» در مصحف‌های مشرقی و بیشتر مصاحف شبه‌قاره هند وجود دارد. برخی علت این نام‌گذاری را این می‌دانند که در نماز، بعد از سوره حمد قسمتی از آیات (یک رکوع) خوانده می‌شده است و سپس به رکوع می‌رفتند (مستفید و دولتی، ۱۳۸۴، ص. ۱۶۱۵).

رکوعات قرآنی درصدد مطرح کردن روش خوانش و چگونگی فهم و ارتباط موضوعی آیات قرآن هستند. واحدهای موضوعی (رکوعات) جنبه موضوعی دارند و هر واحد موضوعی در مقام بیان یک موضوع است و واحدهای موضوعی آغاز و انجام موضوعی دارند (مرادی زنجانی، لسانی فشارکی، ۱۳۸۵، ص. ۵۷).

با توجه به مطالب بیان‌شده درباره سیاق، می‌توان گفت رکوعات نوعی از انواع سیاق‌اند؛ زیرا رکوعات دسته‌ای از آیات‌اند که ارتباط لفظی و معنوی باهم دارند. حال با دقت در تعریف سیاق و انواع آن مثل سیاق در جملات به این نکته پی می‌بریم که رکوعات نیز سیاق در جملات هستند. به تعبیری دیگر، از کنار هم قرار گرفتن جملات مرتبط، رکوعات حاصل می‌شوند. از طرفی نوعی از سیاق نیز سیاق در جملات است که درباره ارتباط بین جملات بحث می‌کند؛ بنابراین، از این لحاظ می‌توان بیان کرد

است: «رمز رکوع، «ع» است و آن (رکوع)، شمار (آیات) روزانه برای کسی است که می‌خواهد قرآن را در دو سال حفظ کند» (حریری، ۱۳۸۴، ص. ۱۶۲).

تفسیری که رکوعات را به‌طور جدی ملاک قرار داده، تفسیر کابلی است که حدود دو قرن پیش در هفت جلد توسط استاد محمود دیوبندی از علمای هندوستان به زبان اردو تدوین شده است (لسانی فشارکی، مرادی زنجانی، ۱۳۹۴، ص. ۱۰۵). درباره رکوعات و فلسفه آن، نظریاتی گوناگون وجود دارد؛ اما بررسی پاراگراف‌بندی و سیاق‌بندی موضوعی براساس رکوعات، می‌تواند نشان‌دهنده نقش مهم این نوع پاراگراف‌بندی آیات قرآن کریم در فهم غرض اصلی سوره باشد.

کفر، بار دیگر، تکرار و به آن تأکید شده است؛ به گونه‌ای که در آیه هشتم، با خطاب امری، فرمان به ایمان مطرح شده و در آیات نهم و دهم، به آثار اخروی ایمان و کفر تأکید شده است.

گفتمان مقابل، کفر و ایمان موجب شده است از نظر موضوعی، آیات نخست تا دهم سوره تغابن در کنار هم تفسیر و بررسی شوند و یک پاراگراف مستقل را در قالب یک سیاق و رکوع تشکیل دهند؛ هرچند این پاراگراف با بعد از خود نیز دارای ارتباط محتوایی است.

۳-۲-۱. پاراگراف دوم: تحلیل سیاق و رکوع دوم

سوره تغابن (آیات ۱۱ تا ۱۸)

محتوای سیاق و رکوع دوم سوره تغابن، مختص توصیه‌ها و اوامر به مؤمنان است؛ به گونه‌ای که با خطاب‌هایی نظیر «یا ایها الذین آمنوا» برای ایشان در راستای سعادت‌مندی، فرمان‌هایی مطرح شده است. در این راستا، در آیه یازدهم، ایمان مایه هدایت معرفی شده است: «مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ يَهْدِ اللَّهُ قَلْبَهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ»؛ در آیه دوازدهم، فرمان به اطاعت از خدا و رسول (ص) برای مؤمنان مطرح شده است: «وَاطِيعُوا اللَّهَ وَاطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَإِنَّمَا عَلَىٰ رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ»؛ در آیات بعدی، به مؤمنان فرمان داده شده است از همسر و فرزندان خویش بر حذر باشند؛ زیرا در ایشان فتنه وجود دارد (تغابن: ۱۴-۱۵) و در آیه شانزدهم نیز فرمان به رعایت تقوا برای مؤمنان مطرح شده است: «فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَاسْمَعُوا وَاطِيعُوا وَأَنْفِقُوا خَيْرًا لِّأَنْفُسِكُمْ وَمَنْ يُوقْ شَحًّا نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ».

پاراگراف دوم این سوره نیز مختص مؤمنان است و در حقیقت، مخاطب اصلی سوره، مؤمنان هستند که در این سیاق و رکوع به آنها اشاره شده و به ایشان توصیه‌هایی شده است و از انجام اموری نهی شده‌اند.

پاراگراف‌بندی متن به هر شکلی که باشد، یعنی چه جملات پشتیبان در ابتدای پاراگراف و چه در وسط یا انتهای پاراگراف بیابند، در مفهوم‌بودن متن و سرعت دستیابی مخاطب به معنای متن از طریق خواندن مؤثر است (فردوسی‌پور، ۱۳۹۱ش، ص. ۵۷).

آیات سوره مبارکه «تغابن» شامل دو سیاق و رکوع است که هر کدام یک پاراگراف موضوعی را نیز شکل می‌دهند. سیاق و رکوع نخست آیه اول تا دهم و سیاق و رکوع دوم آیه یازدهم تا هجدهم را شامل می‌شود (مرادی زنجانی و لسانی فشارکی، ۱۳۸۵، ص. ۶۳).

بررسی ساختار سیاق و رکوع قرآنی و تلاش در راستای اثبات انسجام ظاهری یا محتوایی آیات دربرگیرنده یک سیاق و رکوع نقش درخور توجهی در فهم بهتر سوره تغابن دارد؛ زیرا در این روش آیات مرتبط با یکدیگر در یک گونه سخن قرار می‌گیرند.

۳-۲-۱. پاراگراف اول: تحلیل سیاق و رکوع نخست

سوره تغابن (آیات ۱ تا ۱۰)

سیاق و رکوع نخست سوره تغابن که شامل آیات اول تا دهم این سوره است، به موضوع تقابل ایمان و کفر اشاره و تأکید دارد؛ به گونه‌ای که این تقابل در بسیاری از آیات این سیاق و رکوع تکرار شده است؛ برای مثال، در آیه دوم سوره تغابن این تقابل بدین شکل بیان شده است: «هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُّؤْمِنٌ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ». در واقع، این دنیا، ابزاری برای آزمایش انسان است که کدام یک از ایشان، در مسیر مستقیم قرار دارند و کدام یک از ایشان، از مسیر مستقیم، منحرف و به کفر دچار می‌شوند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۲۴، ص. ۱۸۶). در راستای تقابل ایمان و کفر، در ادامه آیات سوره، کافران توبیخ شده‌اند و ایدئولوژی ایشان نقد شده است: «رَعِمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ لَنْ يُبْعَثُوا قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتُبْعَثُنَّ ثُمَّ لَتُنَبَّؤُنَّ بِمَا عَمِلْتُمْ وَذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ» (تغابن: ۷). در آیات هشتم، نهم و دهم این سوره نیز تقابل میان ایمان و

۲-۲-۳. محوریت سوره

قدم دیگر در راستای بررسی جزء به کل نظم سوره‌ها، اثبات نظم به صورت سوره‌محور است. در بیشتر مطالعات اثبات نظم قرآن کریم، نظم با محوریت آیات یا چند آیه بررسی شده است؛ اما باید گفت با مطالعه دقیق ابعاد آیات مشتمل بر یک سوره، می‌توان گونه‌های مختلف و متنوعی از نظم را مشاهده کرد که کمتر درباره آنها تأمل شده است. کوشش این پژوهش در راستای سلسله‌مراتب نظم، ارتقای مطالعه ابعاد مختلف نظم قرآن، از محوریت آیه یا بخش به محوریت سوره است. در این راستا، با مطالعه سوره تغابن با محوریت ساختار پیچیده سوره‌محوری، ابعاد مختلف نظم این سوره بررسی می‌شود. سوره تغابن دارای هدفی مشخص است که این هدف در مقدمه سوره به صورت ضمنی و در ادامه و در آیات مختلف این سوره به صورت صریح تبیین می‌شود و در نهایت نیز با نتیجه‌گیری از بحث، هدف سوره بار دیگر تأیید می‌شود. توضیح بیشتر اینکه هر سوره دارای مقاصد و اهداف معین و مشخصی است که آن را در طول آیاتش دنبال کرده است و درجه به درجه و قدم به قدم برای تحقق آن پیش می‌رود و همین که هدفش تأمین شد، سوره هم با همان تکمیل می‌شود و در طی آیات معدودی خاتمه می‌یابد؛ چه آیات آن زیاد و چه کم باشد (معرفت و مولایی‌نیا، ۱۳۷۳، ص. ۱۸). به بیانی دیگر، هر سوره را می‌توان مقاله و مطالب مستقل و کاملی دانست که مقدمه، متن و نتیجه‌گیری مستقلی از سوره‌های دیگر دارد. مطالب سوره‌ها اعم از داستان انبیاء و امت‌ها، بهشت و جهنم و توحید و قیامت مشابه‌اند؛ اما اگر دقت کنیم می‌بینیم در هر سوره طرح مطالب دقیقاً در ارتباط با محور همان سوره قرار دارد و تفاوت‌های حاصل ناشی از تفاوت مضامین سوره‌ها است (ایازی، ۱۳۷۹، ص. ۲۷). سوره‌های قرآن یک هدف اصلی دارند و محتوای سوره با محورها و مقاصد فرعی تفکیک می‌شود و هر دسته از آیات از لحاظ تناسب درونی و ارتباط نزدیکی که با یکدیگر دارند، ذیل

یک محور فرعی قرار می‌گیرند. این محورها در یک نکته اصلی و اساسی مشترک‌اند که هدف و غرض اصلی سوره را تشکیل می‌دهد (خامه‌گر، ۱۳۸۶، ص. ۱۹).

یکی از راه‌های کشف و دستیابی به نظم و انسجام سوره‌ها، نگاه کردن به آغاز و پایان سوره است که معمولاً نوعی ارتباط میان ابتدا و انتهای سوره می‌توان یافت. در سوره مبارکه تغابن نیز این نوع ارتباط وجود دارد. توضیح بیشتر اینکه سوره مبارکه تغابن با بیان صفات الهی آغاز می‌شود و با صفات خداوند متعال پایان می‌پذیرد. در ابتدای این سوره مبارکه در راستای بیان تسبیح خداوند متعال و بیان قدرت الهی، از دو صفت مُلک و پادشاهی خداوند یاد شده و در ادامه نیز به قدرت خداوند متعال اشاره و تأکید شده است: «يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» (تغابن: ۱). مالک بودن خداوند بدین معناست که تنها حکم نافذ و بدون قید و شرط در اختیار خداوند متعال است. صفت حمد برای خداوند متعال نیز بدین معناست که تمامی حمدها و ستایش‌ها به خداوند متعال بازمی‌گردد. قدرت نیز منحصر به خداوند متعال است و بر این موضوع دلالت دارد که قدرت خداوند منحصر به هیچ‌گونه قید و شرطی نیست (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۹، ص. ۴۹۵).

در انتهای سوره نیز از دو صفت عزت و حکمت برای خداوند متعال یاد شده است: «عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ» (التغابن: ۱۸).

صفت عزیز خداوند در معنای «غالب قاهر» تفسیر شده و صفت «حکیم» نیز در معنا و مفهوم حکمت و اتقان در خلقت است (قرطبی، ۱۳۶۴، ج ۱۸، ص. ۱۴۷).

افزون بر ارتباط آغازین و پایانی در سوره، سوره مبارکه تغابن، انسجام دیگری از نوع ارتباط هدفمند میان آیات دارد که جزء بزرگ‌تری به نام سوره را تشکیل می‌دهد.

«غرض سوره این است که مؤمنین را به انفاق در راه

سوره‌ها» شناخته می‌شود. شاید اولین بار امین احسن اصلاحی اصطلاح «زوج سوره‌ها» را به کار برد و بعدها دیگران نیز این اصطلاح را به کار بردند و آن را گسترش دادند. اصلاحی تعداد زیادی از سوره‌ها (۸۲ سوره از قرآن) را با صراحت جفت سوره برشمرده و بر آن است که ۱۶ سوره دیگر نیز می‌تواند به این مجموعه افزوده شود. سه سوره به‌عنوان تکمله برای سوره پیشین تلقی شده‌اند؛ بدین معنا که در این سوره‌ها یک موضوع مهم به تفصیل آمده که در سوره قبل به اختصار طرح شده است (آقایی، ۱۳۸۸، ص. ۷۳-۷۹).

لسانی فشارکی از دیگر کسانی است که به طرح و تبیین این دیدگاه در ایران همت گماشته است. وی به همراه مرادی زنجانی در کتاب «سوره‌شناسی: روش تحقیق ساختاری در قرآن کریم»، به طرح و تبیین این دیدگاه پرداخته است و روشی تا اندازه‌ای ساده‌تر و کارآمدتر برای یافتن زوج سوره‌ها پیشنهاد داده است. از دیدگاه ایشان برای تعیین زوج سوره‌های قرآن، بعد از سوره حمد، سوره‌هایی که عدد ترتیب آنها زوج هستند با سوره بعدی که عدد فرد است، زوج هستند؛ برای نمونه، سوره‌های دوم و سوم (بقره - آل عمران) و این روند تا سوره ق ادامه می‌یابد و از آن سوره، سوره‌هایی که عدد ترتیب آنها فرد است با سوره بعدی که عدد زوج است، زوج محسوب می‌شوند؛ برای نمونه، سوره ۵۱ و ۵۲ (ذاریات - طور) تا انتهای قرآن. در این دیدگاه سوره‌های حمد و ق زوج ندارند (لسانی فشارکی و مرادی زنجانی، ۱۳۹۵، ص. ۱۱۹-۱۲۳).

در راستای تقسیم‌بندی اخیر، سوره‌های «التغابن» و «المنافقون» با یکدیگر رابطه زوجیت دارند که شواهد این ارتباطات را می‌توان در موارد زیر طبقه‌بندی کرد.

الف) توصیه درباره رعایت موازین در مواجهه با اموال و اولاد

نعمت مال و فرزند مهم‌ترین نعمت‌های مادی‌اند که برای انسان در دنیا متصور می‌شود. غرق‌شدن در مال و

خدا تشویق و تحریک کند و غرض دیگرش این است که ناراحتی‌ها و تأسف‌هایی که در اثر هجوم مصائب در دل‌هایشان نشسته برطرف کند و نوید دهد که اگر در راه ایمان به خدا و جهاد در راه او و انفاق در آن راه مشقاتی را متحمل می‌شوند، همه به اذن خدا است» (طباطبایی، ۱۳۷۴ش، ج ۱۹، ص. ۴۹۴).

این غرض و هدف، روح کلی سوره را تشکیل می‌دهد که در آیات آن نهفته است و درنهایت به نظم سوره تغابن منتهی می‌شود؛ درنتیجه، هدف کلی سوره که در روح آیات سوره نهفته است، تشویق و ترغیب به سوی ایمان و دوری از کُفر در مرحله نخست و در مرحله دوم، توصیه‌هایی به مؤمنان است. این هدف و غرض در ارتباط مستقیم با نام سوره است؛ زیرا «تغابن» به معنای سستی و ضرر است؛ کافران به این دلیل در روز قیامت «مغبون» هستند که درجه پستی در جهنم دارند و به‌واسطه اعمال خویش به مؤمنان حسرت می‌خورند. مؤمنان نیز به این دلیل مغبون هستند که چرا از خود تلاش بیشتری در راه کسب ثواب نشان نداده‌اند.

۳-۲-۳. ارتباط بین سوره‌ای

مرحله دیگر اثبات نظم در این سوره مبارکه، مرحله‌ای کلان‌تر است که ارتباط میان سوره‌های زوج و هم‌گروه را شامل می‌شود. ارتباط میان سوره‌های هم‌جوار در قالب ارتباط زوجیت تجلی می‌یابد و ارتباط هم‌گروهی نیز از راه شباهت آغازین سوره قابل دسترسی و دستیابی است.

۳-۲-۳-۱. ارتباط زوج سوره

یکی از موضوعات مناقشه‌ای از سده‌های پیشین در حوزه علوم قرآن که معرکه آرای محققان این دانش بوده، وجوه تناسب و ارتباط یا عدم ارتباط سوره‌های مجاور است. این نگاه امروزه با تحول و گسترشی که در آن به وجود آمده کاملاً با گذشته متفاوت شده است و برخی از نتایج آن به‌صورت یک نظریه مدون با عنوان «نظام زوجی

«فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَاسْمَعُوا وَأَطِيعُوا وَأَنْفِقُوا خَيْرًا لِّأَنْفُسِكُمْ وَمَنْ يُوقْ شِحْحَ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ؛ پس تا می‌توانید تقوای الهی پیشه کنید و گوش دهید و اطاعت کنید و انفاق کنید که برای شما بهتر است و کسانی که از بخل و حرص خویشتن مصون بمانند رستگاران‌اند!»

انسان طالب خیر، با کنارگذاشتن موانع، به فرمان خدا گوش فرا می‌دهد و از مال خود به فقرا انفاق می‌کند؛ زیرا راه رستگاری، انفاق در راه خداست.

در آیه دهم سوره «المنافقون»، فرمان به تعجیل در انفاق کردن، قبل از فرارسیدن مرگ مطرح شده است:

«وَأَنْفِقُوا مِنْ مَا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْ لَا أَخَّرْتَنِي إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَ أَكُنُ مِنَ الصَّالِحِينَ؛ از آنچه به شما روزی داده‌ایم انفاق کنید، پیش از آنکه مرگ یکی از شما فرا رسد و بگوید: پروردگارا! چرا (مرگ) مرا مدت کمی به تأخیر نینداختی تا (در راه خدا) صدقه دهم و از صالحان باشم؟!»

برخی مقصود از انفاق در آیه شریفه را مربوط به پرداخت زکات دانسته‌اند (میبیدی، ۱۳۷۱ش، ص. ۱۱۹)؛ اما از دیدگاه مکارم شیرازی، آیه دلالت بر تأثیر عمیق انفاق بر صالح بودن انسان دارد و در زمان مناسب قبل از فرارسیدن مرگ، باید این انفاق‌ها صورت گیرد و تعبیر «من ما رزقناکم» دلالت عامی بر انفاق دارد که تنها اموال را شامل نمی‌شود و تمام مواهب را در بر می‌گیرد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱ش، ج ۲۴، ص. ۱۷۴).

در هر دو آیه با استفاده از فعل امر، فرمان به انفاق مطرح شده است. با این تفاوت که در سوره «المنافقون»، فرمان به انفاق به صورت اختصاصی مطرح شده است؛ اما در سوره «التغابن» این فرمان در کنار اوامر دیگر مانند رعایت تقوا و اطاعت الهی بیان شده است. به عبارتی دیگر، در سوره «التغابن»، توضیحاتی بیشتر درباره کیفیت انفاق مطرح شده است.

توجه بیش از اندازه به اولاد چه بسا موجب غفلت از یاد خدا شود. در هر دو سوره مبارکه، از توجه بیش از اندازه به اموال و اولاد نهی شده است. در آیه نهم سوره المنافقون در این زمینه می‌فرماید:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید! اموال و فرزندان شما را از یاد خدا غافل نکنند! و کسانی که چنین کنند، زیانکاران‌اند!»

از دیدگاه علامه طباطبایی، خاصیت زینت زندگی دنیوی همین است که آدمی را از توجه به خداوند متعال باز می‌دارد و دیگر جایی برای یاد الهی باقی نمی‌ماند (طباطبایی، ۱۳۷۴ش، ج ۱۹، ص. ۴۹۰).

در آیه چهاردهم سوره زوج یعنی سوره «التغابن» نیز در این زمینه می‌فرماید:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ وَإِنْ تَعَفَّوْا وَتَصَنَّفُوا وَتَعَفَّرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید! بعضی از همسران و فرزندان شما دشمنان شما هستند، از آنها بر حذر باشید و اگر عفو کنید و چشم ببوشید و ببخشید (خدا) شما را می‌بخشد؛ چرا که خداوند بخشنده و مهربان است.»

تفاوت لحن در دو آیه بدین صورت است که در سوره المنافقون، با لحنی ملایم‌تر و توصیه‌ای از مؤمنان می‌خواهد تا از توجه بیش از اندازه به اموال و اولاد، به گونه‌ای که موجب غفلت از یاد خدا شود، بپرهیزند؛ اما در سوره التغابن با لحنی شدید و خطابی تهدیدآمیز، فرمان به دوری از ازواج و اولادی داده شده است که دشمن انسان هستند.

ب) فرمان به انفاق کردن در راه خدا

انفاق در راه خدا از توصیه‌های مهمی است که در زوج سوره به آن تأکید شده است. در آیه ۱۶ سوره التغابن، یکی از فرمان‌های مهم به مؤمنان، انفاق کردن معرفی شده است:

ج) یادکرد از سماوات و ارض

ذکر سماوات و ارض از دیگر مفاهیم مشترک در زوج سوره است. در سوره منافقون، پس از آنکه پندار منافقان درباره منع از انفاق در راستای پراکنده شدن مؤمنان مطرح شد، خزائن آسمانها و زمین برای خداوند متعال عنوان شده است:

«هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلَيَّ مِنْ عِنْدِ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّى يَنْفُضُوا وَلِلَّهِ خَزَائِنُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ؛ آنها کسانی هستند که می‌گویند: «به افرادی که نزد رسول خدا هستند انفاق نکنید تا پراکنده شوند!» (غافل از اینکه) خزاین آسمانها و زمین از آن خداست؛ ولی منافقان نمی‌فهمند!» (المنافقون: ۷).

اگر انفاق نکنند خداوند مؤمنان را از جای دیگر تأمین می‌کند؛ زیرا خزانه‌های آسمان و زمین خاص خداست؛ ولی منافقان نمی‌فهمند و فکر می‌کنند که اگر اهل مدینه انفاق نکنند مؤمنان گرسنه می‌مانند و متفرق می‌شوند» (قرشی بنابی، ۱۳۷۵ش، ج ۱۱، ص. ۱۷۹).

در سوره «التغابن» از خلقت آسمانها و زمین توسط خداوند سخن به میان آمده است:

«خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوْرَكُمْ وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ؛ آسمانها و زمین را به حق آفرید و شما را (در عالم جنین) تصویر کرد، تصویری زیبا و دلپذیر و سرانجام (همه) به سوی اوست» (التغابن: ۳).

در این آیه از شگفتی‌های خلق خداوند یعنی آفرینش با نظم و دقت آسمانها و زمین و همچنین منظم بودن آفرینش انسان سخن به میان آمده است. در آیه چهارم، از علم خداوند نسبت به آسمانها و زمین سخن به میان آمده است:

«يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَ مَا تُعْلِنُونَ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ؛ آنچه را در آسمانها و زمین است می‌داند و از آنچه پنهان یا آشکار می‌کنید با خبر است و خداوند از آنچه در درون سینه‌هاست آگاه است» (التغابن: ۴).

درواقع، در تمامی آیات مذکور که در آنها از سماوات و ارض یاد شده، نشانه‌ای بر قدرت خداوند متعال بیان شده است. خداوند با قدرت خود آسمانها و زمین را آفریده و آن را منظم و دقیق ساخته و آگاه به آن چیزی است که در آسمانها و زمین می‌گذرد.

د) عوامل منتهی به غفران و عدم غفران

تضاد مفهومی غفران و عدم غفران، در زوج سوره «المنافقون» و «التغابن» مطرح شده است. در آیه ششم سوره «المنافقون»، استغفار یا عدم استغفار برای منافقان یکسان تلقی شده است؛ زیرا خداوند متعال هیچ‌گاه ایشان را نخواهد بخشید:

«سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ؛ برای آنها تفاوت نمی‌کند، خواه استغفار برایشان کنی یا نکنی، هرگز خداوند آنان را نمی‌بخشد؛ زیرا خداوند قوم فاسق را هدایت نمی‌کند!» (المنافقون: ۶).

به دلیل اینکه منافقان با اعمال ناشایست و اعتقادات باطل خود، راه را برای هدایت‌پذیری مسدود کرده‌اند، شفاعت و استغفار هیچ‌کس برای ایشان کارساز نیست؛ زیرا بر ایشان مهر عدم غفران زده شده است.

در مقابل کسانی که خداوند هیچ‌گاه ایشان را نخواهد بخشید، افرادی با ویژگی‌های اخلاقی، غفران الهی را کسب می‌کنند. در آیه هفدهم سوره «التغابن»، قرض دادن در راه خداوند، موجب غفران الهی عنوان شده است:

«إِنْ تَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُّضَاعِفْهُ لَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ شَكُورٌ حَلِيمٌ؛ اگر به خدا قرض‌الحسنه دهید، آن را برای شما مضاعف می‌کند و شما را می‌بخشد و خداوند شکرکننده و بردبار است!»

از دیدگاه علامه طباطبایی، اینکه انفاق را قرض به خدا و قرض حسنه نامید، برای ترغیب مسلمانان به انفاق است. همچنین، جمله «يُّضَاعِفْهُ لَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ» اشاره است به حسن جزایی که خدای تعالی در دنیا و آخرت به انفاق‌گران می‌دهد (طباطبایی، ۱۳۷۴ش، ج ۱۹، ص. ۵۱۹).

ه) توبیخ کذب

بیان عمل ناشایست کذب یا دروغ‌گویی و ذکر نتیجه این عمل، از دیگر ارتباط‌های زوج‌سوره «المنافقون» و «التغابن» است. در آیه نخست سوره «المنافقون» درباره دروغ‌گویی منافقان می‌فرماید:

«إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ؛ هنگامی که منافقان نزد تو آیند می‌گویند: «ما شهادت می‌دهیم که یقیناً تو رسول خدایی!» خداوند می‌داند که تو رسول او هستی؛ ولی خداوند شهادت می‌دهد که منافقان دروغگو هستند (و به گفته خود ایمان ندارند)».

با توجه به این آیه می‌توان به خوبی دریافت که ایمان، تنها اقرار زبانی نیست، بلکه امری قلبی است؛ چه بسا منافقان با زبان مؤمن باشند، اما خداوند به دروغ‌گویی ایشان نسبت به ایمان آوردن آگاه است.

در آیه دهم سوره «التغابن»، سرنوشت تکذیب آیات الهی، وارد شدن در آتش جاودانه معرفی شده است:

«وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ خَالِدِينَ فِيهَا وَبِئْسَ الْمَصِيرُ؛ اما کسانی که کافر شدند و آیات ما را تکذیب کردند اصحاب دوزخ‌اند، جاودانه در آن می‌مانند و (سرانجام آنها) سرانجام بدی است!»

عاقبت کفر و تکذیب نشانه‌های روشن الهی که نشان از شدت عناد و دشمنی دارد، داخل شدن در آتش غضب جاودانه الهی است.

کفر و تکذیب از نشانه‌های درونی منافقان است که به صورت ظاهری آن را ابراز نمی‌کنند. این کفر و تکذیب یا همان دروغ‌گویی، نتیجه‌ای به جز جهنمی‌شدن در روز قیامت ندارد؛ بنابراین، می‌توان گفت ارتباط میان کذب در سوره منافقون و تغابن از نوع مقدمه و نتیجه است.

و) توصیه‌هایی به مؤمنان

در آیات انتهایی هر دو سوره، توصیه‌هایی به مؤمنان درباره مسائل اعتقادی و اخلاقی شده است. در آیات نهم و دهم سوره «المنافقون» در توصیه‌هایی به مؤمنان اینگونه

آمده است:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ» (المنافقون: ۹) «و آنفقوا من ما رزقناکم من قبل ان یاتی احدکم الموت فبقول رب لولا اخرتنی الی اجل قریب فأصدق و اکن من الصالحین» (المنافقون: ۱۰)؛ «ای کسانی که ایمان آورده‌اید! اموال و فرزندان شما را از یاد خدا غافل نکنند! و کسانی که چنین کنند، زیانکاران‌اند!» (المنافقون: ۹) «از آنچه به شما روزی داده‌ایم انفاق کنید، پیش از آنکه مرگ یکی از شما فرا رسد و بگوید: «پروردگارا! چرا (مرگ) مرا مدت کمی به تأخیر نینداختی تا (در راه خدا) صدقه دهم و از صالحان باشم؟!» (المنافقون: ۱۰).

در آیات ۱۴ تا ۱۶ سوره «التغابن» نیز در توصیه‌هایی به مؤمنان می‌فرماید:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنِّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ وَإِن تَعْفُوا وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ» (التغابن: ۱۴). «إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَاللَّهُ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ» (التغابن: ۱۵). «فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَاسْمَعُوا وَأَطِيعُوا وَأَنْفِقُوا خَيْرًا لِّأَنْفُسِكُمْ وَمَنْ يُوقِ شَحًّا نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» (التغابن: ۱۶). «ای کسانی که ایمان آورده‌اید! بعضی از همسران و فرزندان دشمنان شما هستند، از آنها بر حذر باشید و اگر عفو کنید و چشم‌پوشید و ببخشید، (خدا شما را می‌بخشد)؛ زیرا خداوند ببخشنده و مهربان است!» (التغابن: ۱۴). «اموال و فرزندان شما فقط وسیله آزمایش شما هستند و خداست که پاداش عظیم نزد اوست!» (التغابن: ۱۵). «پس تا می‌توانید تقوای الهی پیشه کنید و گوش دهید و اطاعت کنید و انفاق کنید که برای شما بهتر است و کسانی که از بخل و حرص خویشتن مصون بمانند رستگاران‌اند!» (التغابن: ۱۶).

تمامی توصیه‌هایی که در این آیات به مؤمنان شده، برای بهبود اعتقادات و روابط اجتماعی بسیار مؤثر است؛

دو جریان خیر و شر در مقابل یکدیگر قرار گرفته‌اند که در برخی سوره‌ها، در قالب تقابل ایمان و کفر، در برخی از آنها در قالب تقابل اهل کتاب نکوهش شده و مؤمنان و در برخی در قالب اعمال ستوده و اعمال نکوهیده تجلی یافته است. در برخی سوره‌ها نیز به تنهایی به جریان خیر یا شر تأکید شده است؛ بنابراین، بیان توضیحاتی در زمینه ارتباط سوره‌های مسبحات در راستای فهم سوره تغابن ضروری و لازم است.

در این راستا، سوره «الحدید»، با هدف تحریک و تشویق جامعه ایمانی به پرداخت انفاق و صدقه در راستای زدودن فقر و تعالی و پیشرفت جامعه ایمانی نازل شده است. این موضوع در آیاتی از این سوره تجلی یافته است؛ از جمله فرمان به پرداخت انفاق به‌خصوص در هنگام جهاد (۷)، توییح عدم پرداخت انفاق و صدقه (۱۰)، بیان پاداش انفاق در راه خدا (۱۱ و ۱۸) و توییح بخل و خساست (۲۴).

سوره «الحشر» به تنهایی به معرفی برخی جریان‌های باطل زمان پیامبر (ص) اختصاص دارد. بنا بر گفته علامه طباطبایی، «این سوره به داستان یهودیان بنی النضیر اشاره دارد که به دلیل نقض پیمانی که با مسلمین بسته بودند، محکوم به جلای وطن شدند. همچنین، به این قسمت از داستان اشاره دارد که سبب نقض عهدشان این بود که منافقان به ایشان وعده دادند که اگر نقض عهد کنید ما

(حسن‌زاده آملی، ۱۳۷۱، ص. ۲۹؛ جوادی آملی، ۱۳۷۶، ص. ۷)؛ زیرا در این سوره‌ها پس از بسم‌الله، یکی از افعال سَبَّحَ، یَسْبِغُ و سَبَّحَ آمده است. برخی هفت سوره اسراء، حدید، حشر، صف، جمعه، تغابن و اعلی را که با یکی از مشتقات واژه سبوح آغاز می‌شوند، سور مسبحات می‌دانند (فیض کاشانی، ۱۴۰۹، ج ۹، ص. ۱۷۵۶؛ حجتی، ۱۳۷۷، ص. ۱۰۵؛ رامیسار، ۱۳۶۳، ص. ۵۹۶؛ حسن‌زاده، ۱۳۶۵، ص. ۶۰۵). محمدهادی معرفت (۱۳۰۹-۱۳۸۵ش)، محقق علوم قرآنی، مسبحات را شامل نه سوره می‌داند و سور فرقان و ملک که با تبارک آغاز می‌شوند را به هفت سوره ضمیمه کرده است (معرفت، ۱۴۱۶، ج ۵، ص. ۲۹). در این پژوهش آن دسته از سور مسبحات بررسی می‌شوند که در اجزای ۲۷ و ۲۸ قرآن کریم هستند.

زیرا بخشی از آنها مربوط به خداوند و بخشی نیز مربوط به بندگان خداست. همچنین، عوامل ابتلا و آزمایش مؤمنان در این آیات بیان شده‌اند که این آزمایش‌ها به وسیله امور مادی و معنوی انجام می‌پذیرد.

ز) شباهت پایانی زوج سوره

در انتهای هر دو سوره، به علم و آگاهی خداوند اشاره شده است که می‌توان این موضوع را ارتباط محتوایی پایانی دو سوره محسوب کرد. به علم و آگاهی خداوند نسبت به اعمال بندگان، در آیه پایانی سوره «المنافقون» اینگونه تأکید شده است: «وَلَنْ يُؤَخِّرَ اللَّهُ نَفْسًا إِذَا جَاءَ أَجْلُهَا وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ» خداوند هرگز مرگ کسی را هنگامی که اجلش فرا رسد به تأخیر نمی‌اندازد و خداوند به آنچه انجام می‌دهید آگاه است» (المنافقون: ۱۱).

به علم خداوند نسبت به نمان و آشکار، در آیه انتهایی سوره «التغابن» اینگونه تأکید شده است: «عَالِمُ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ؛ او دانای پنهان و آشکار است و او عزیز و حکیم است!» (التغابن: ۱۸).

اعطای پاداش در برابر انفاق، مقتضای حکمت خداوند است و خداوند از اعمال انسان و به‌خصوص انفاق الهی آگاه است که متناسب با هدف سوره است (زحیلی، ۱۴۲۲، ج ۳، ص. ۲۶۷۷؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۱ش، ج ۲۴، ص. ۲۱۲).

۲-۳-۲. ارتباط هم‌گروهی سوره‌های مسبحات

در سوره‌های مسبحات^۱ اجزای ۲۷ و ۲۸ قرآن کریم،

^۱ مُسَبِّحَاتِ سوره‌هایی از قرآن هستند که با تسبیح خداوند آغاز می‌شوند. درباره تعداد آنها دیدگاه‌های مختلفی وجود دارد. برخی آن را شامل پنج سوره حدید، حشر، صف، جمعه و تغابن می‌دانند که با سَبَّحَ یا یَسْبِغُ آغاز می‌شوند (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۱۹، ص. ۱۴۴؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۱ش، ج ۲۳، ص. ۲۹۲). برخی نیز آن را شامل شش سوره حدید، حشر، صف، جمعه، تغابن و اعلی می‌دانند.

شما را یاری می‌کنیم؛ اما همین که ایشان نقض عهد کردند، منافقین به وعده‌ای که داده بودند وفا نکردند» (طباطبایی، ۱۳۷۴ش، ج ۱۹، ص. ۳۴۸).

در ذکر توضیحاتی بیشتر در هدمندی سوره «الحشر» باید گفت: در این سوره تقابل دو گروه را می‌توان یافت که هر دو اخراج شدند. گروه نخست، اهل کتاب هستند که خداوند اخراج ایشان را نشانه قدرت خود می‌داند. گروه دوم، مؤمنانی از مهاجران هستند که به سبب ایمان، از دیارشان اخراج شده‌اند و به مدینه هجرت کردند. (۸) سرنوشت گروه نخست، در این دنیا ذلت و خواری و در قیامت نیز واردشدن در جهنم و سرنوشت گروه دوم، رضایت الهی از ایشان و واردشدن به بهشت رحمت خداوند است.

در سوره «الصف» که از دیگر سوره‌های مسبحات در اجزای منتخب است، ایدئال ایمانی تبیین شده است. در این راستا و برای این تبیین، توصیه‌ها و اوامری برای مؤمنان مطرح شده‌اند. خطاب به مؤمنان و فرمان به ایشان که به آنچه می‌گویید، عمل کنید (۲ و ۳)، مدح استقامت و پایداری در راه خدا و تشویق مؤمنان به این موضوع (۴)، توصیه به ایمان و جهاد در راه خدا (۱۱-۱۳) و درنهایت تشویق مؤمنان مبنی بر اینکه خدا را یاری دهند (۱۴)، توصیه‌های مطرح‌شده در این سوره برای مؤمنان است که عمل به آنها، ایدئال جامعه ایمانی را تضمین می‌کند.

سوره جمعه در ادامه روند توصیه به مؤمنان در سوره‌های مسبحات، توصیه‌هایی احکامی و وحدتی به ایشان می‌کند که این توصیه‌ها در آیات پایانی سوره تجلی یافته‌اند. فرمان به تلاش برای برپایی نماز جمعه و گوش فرا دادن به ذکر الهی و رهاکردن تجارت و کسب‌وکار در هنگام برپایی نماز (۹) و فرمان به استفاده از نعمت‌های الهی و یادکردن از خدا پس از اتمام نماز (۱۰)، توصیه‌هایی به مؤمنان در آیات این سوره شریفه است.

در سوره «التغابن» به‌عنوان آخرین سوره از سوره‌های مسبحات اجزای ۲۷ و ۲۸ قرآن، تقابل دو گروه مؤمن و

کافر مطرح شده است که در آیه دوم این سوره به‌صورت کلی از این دو گروه یاد شده و در ادامه آیات این سوره، این کلیت بسط یافته و جزئی شده است. در این راستا، به صفات مؤمنان و کافران پرداخته شده و عاقبت اعمال ایشان بیان شده است.

نتیجه‌گیری

پژوهش‌های بسیاری در زمینه نظم قرآن انجام شده‌اند که بیشتر آنها در راستای اثبات انسجام قرآن کریم براساس مدل‌های ساده صورت گرفته‌اند؛ اما پژوهش حاضر الگوی نوینی از مطالعات نظم یعنی ارتقای نظم از مرحله ساده به مرحله پیچیده را پیشنهاد کرده است و با مطالعه فهم مرحله به مرحله از جزء به کل (عنصر به ترکیب) در سوره تغابن، با بررسی خردترین مفهوم یعنی مفردات تا کلان‌ترین مفهوم یعنی بینامتنیت، این نظم و انسجام را به‌صورت عملی به نمایش گذاشته است. همچنین، نشان می‌دهد می‌توان به فهمی نوین از سوره‌های قرآن کریم و به‌صورت اختصاصی، سوره تغابن دست یافت که با مفاهیم دیگر متفاوت است.

مدل‌های ساده فهم سوره تغابن را می‌توان به دو بخش کلی فهم براساس عناصر یا مفردات آیات آن و نیز فهم براساس تک آیه تقسیم کرد. مدل‌های پیچیده فهم سوره تغابن را می‌توان از سطح آیه، فراتر و در سطح پاراگراف و سوره یا بین سوره ادامه داد و به‌ترتیب به‌صورت محوریت سیاق و پاراگراف یا واحدهای معنایی مستقل، محوریت سوره و ارتباط بین سوره‌ای بیان داشت.

اولین مرحله فهم جزء به کل، بررسی کوچک‌ترین واحد معنایی در یک جمله، یعنی کلمه است که در زبان قرآن، بررسی واژه یا کلمه، مرتبط با دانش مفردات است. اهم مفردات سوره تغابن عبارت‌اند از واژگانی نظیر «تغابن» و «تقوا» که با بررسی این واژگان می‌توان چشم‌اندازی از هدف کلی سوره را متصور شد که همان ترغیب مؤمنان به انجام امور نیک است.

۱۲ (۱۴۴)، ۷۲.

ابن فارس، احمد (۱۴۰۴ق). معجم مقاییس اللغة. مکتبه الاعلام الاسلامی.

اسعدی، سوده و همکاران (۱۳۹۹ش). نگرشی سیستمی بر پیوستگی فراکتالی ساختار سوره با تأکید بر افتتاح و اختتام (بررسی موردی سوره روم). پژوهش‌های ادبی قرآنی، ۸ (۴)، ۳۵-۱.

اسکندری، زهرا (۱۳۹۹ش). ارتباط سیاق با رکوعات و نقش آن در فهم آیات قرآن. سومین همایش ملی پژوهش‌های قرآنی، شهریور ۱۴۰۱، تهران، <https://civilica.com/doc/1046494> ایازی، سید محمدعلی (۱۳۷۹ش). چهره پیوسته قرآن. مؤسسه پژوهش‌های قرآنی.

باقری اصل، حیدر (۱۳۹۲ش). کاربرد روش تقسیم منطقی در شناخت مقصود مفردات قرآنی (مطالعه موردی واژه وحی در قرآن کریم). پژوهش‌های زبان‌شناختی قرآن، ۲ (۱)، ۱-۱۸.

بقاعی، ابوالحسن بن عمر (۱۴۱۵ق). نظم الدرر فی تناسب الآيات و السور. دارالکتب العلمیه. بیگلری، حسن (۱۳۳۸ش). سر البیان فی علم القرآن. چاپ پنجم. انتشارات کتابخانه سنائی.

توکلی، محسن و همکاران (۱۳۹۹ش). بررسی ابعاد کارکردی، زیبایی‌شناختی و ادبی پاراگراف‌بندی متن قرآن کریم. فصلنامه علمی تحقیقات علوم قرآن و حدیث دانشگاه الزهراء، ۱۷ (۲)، ۳۳-۶۳.

جوادی آملی، مرتضی (اسفند ۱۳۷۵ و فروردین ۱۳۷۶ش). تفسیر سوره حشر. نشریه پاسدار اسلام، ۱۸۳ و ۱۸۴.

حجتی، سید محمدباقر (۱۳۷۷ش). پژوهشی در تاریخ قرآن. انتشارات اسلامی.

حری، ابوالفضل (۱۳۹۰ش). درباره کتاب انسجام در قرآن، مطالعه مفهوم نظم در تدبیر در قرآن اثر اصلاحی. کتاب ماه دین، ۱۶۳، ۵۱-۵۹.

مرحله بعدی، فهم گزاره‌ای است که مرتبط با دانش وقف و ابتداست؛ زیرا هر نشانه وقف و ابتدا نظیر علامت وقف «ج» یا جایز در آیات سوره مبارکه تغابن، آیه را به دو یا چند گزاره معنادار و در عین حال مرتبط به هم تقسیم می‌کند. توضیح بیشتر آنکه اگر بر گزاره‌ای وقف شد، به تنهایی نیز دارای معنا است و در عین حال با گزاره قبل و بعد خود هم ارتباط دارد.

مرحله سوم فهم سوره، فهم بر مبنای پاراگراف یا واحد معنایی است که با بررسی سیاق و رکوع امکان‌پذیر است. سوره تغابن دارای دو رکوع است که در رکوع نخست، خطاب‌ها به مؤمنان و کافران مطرح شده و رکوع دوم مختص مؤمنان است.

مرحله چهارم، فهم بر مبنای بررسی سوره است. هر سوره آغاز و انجام مرتبط و هدف هماهنگی را دنبال می‌کند که این هدف در آیات سوره وجود دارد و در نهایت به نظم سوره منتج می‌شود.

مرحله پنجم فهم سوره‌ها، فهم بر مبنای ارتباط یک سوره با سوره زوج یا هم‌گروه و در واقع ارتباط بینامتنی سوره‌ها است. سوره تغابن با سوره منافقون ارتباط زوجیت دارد و در این راستا، شباهت‌های شکلی و محتوایی بسیاری در این دو سوره وجود دارد. همچنین، سوره تغابن از جمله سور مسبحات محسوب می‌شود. در سوره‌های مسبحات سیر منطقی و منسجم محتوایی وجود دارد که موجب ایجاد ارتباط هم‌گروهی میان آنها می‌شود.

کتابنامه

قرآن کریم (۱۳۷۳ش). ترجمه ناصر مکارم شیرازی. دفتر مطالعات و معارف اسلامی.

اخوان مقدم، زهره، و عابدینی، شهناز (۱۳۹۱ش). نقد تفسیری تطبیقی وقف تعسف. مطالعات قرآن و حدیث، ۵ (۲)، ۷۷-۱۰۲.

آقایی، علی (۱۳۸۸ش). انسجام قرآن از نظریه تا عمل، مقایسه روش تفسیری فراهی - اصلاحی. کتاب ماه دین،

- حریری، محمد یوسف (۱۳۸۴ش). فرهنگ اصطلاحات قرآنی. چاپ دوم. هجرت. حسن زاده آملی، حسن (۱۳۶۵ش). هزار و یک نکته. چاپ پنجم. رجاء. حسن‌زاده آملی، حسن (۱۳۷۱ش). رساله نور علی نور در ذکر و ذاکر و مذکور. چاپ ششم. تشیع. خامه‌گر، محمد (۱۳۸۶ش). ساختار هندسی سوره‌های قرآن. سازمان تبلیغات اسلامی. درویش، محیی‌الدین (۱۴۱۵ق). إعراب القرآن و بیانه. چاپ چهارم. دار الإرشاد. ذوقی، امیر (۱۳۹۲ش). نگره‌ای جدید درباره انسجام متنی سوره‌های قرآن. مطالعات قرآن و حدیث، ۶(۲)، ۱۷۵-۱۵۱.
- رازی، فخرالدین محمد بن عمر (۱۴۲۱ق). التفسیر الکبیر أو مفاتیح الغیب. دارالکتب العلمیة. راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ق). المفردات فی غریب القرآن. دارالقلم. رامیار، محمود (۱۳۶۳ش). تاریخ قرآن. چاپ سوم. امیرکبیر. رجبی قدسی، محسن و همکاران (۱۳۹۱ش). آموزش قرآن در سیره نبوی. انتشارات بنیاد پژوهش‌های آستان قدس. رجبی، محمود (۱۳۸۷ش). روش تفسیر قرآن. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. زارع زردینی، احمد و همکاران (۱۳۹۸ش). گونه‌شناسی ساختار چینش آیات در رکوعات قرآنی (مطالعه موردی سوره بقره). پژوهش‌های زبان‌شناختی قرآن، ۸(۱۶)، ۹۴-۷۳.
- زارع زردینی، احمد و همکاران (۱۳۹۵ش). بررسی نظم در سوره‌های قرآن: کوششی در جهت کشف نظم در سوره یاسین. پژوهشنامه تفسیر و زبان قرآن، ۵(۹)، ۲۹-۴۶. زارع زردینی، احمد و همکاران (۱۳۹۷ش). کاربست نظریه زوج سوره‌ها در فهم سوره‌های مزمل و مدثر. مجله مشکوئه، ۱۴۱، ۸۵-۶۱. زحیلی، وهبه (۱۴۲۲ق). التفسیر الوسیط. دارالفکر. زرکشی، محمد بن عبدالله (۱۴۱۰ق). البرهان فی علوم القرآن. دارالمعرفه. سجاوند، محمد بن طیفور (۱۴۲۲ق). الوقف و الإبتداء. دارالمناهج. سیوطی، جلال‌الدین عبدالرحمن (۱۴۲۱ق). الاتقان فی علوم القرآن. دارالکتب العربی. طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۷۴ش). المیزان فی تفسیر القرآن. جامعه مدرسین وابسته به حوزه علمیه قم. طبرسی، فضل بن حسن (۱۴۱۳ق). مجمع‌البیان فی تفسیر القرآن. ناصر خسرو. طریحی، فخرالدین بن محمد (۱۳۶۲ش). مجمع البحرین و مطلع النیرین. تحقیق احمد الحسینی. مرتضوی. طیب، سید عبد الحسین (۱۳۷۸ش). أظیب البیان فی تفسیر القرآن. اسلام. غیاثی کرمانی، سید محمودرضا (۱۳۸۷ش). حکمت عملی. اقتباس از اخلاق ناصری خواجه نصیرالدین طوسی. دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم. فردوسی‌پور، عاطفه (۱۳۹۱ش). اثربخشی پاراگراف-بندی متن علمی بر درک مطلب دانشجویان. پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، ۱۶(۲۶)، ۵۹-۴۶. فلاح، ابراهیم و همکاران (۱۳۹۹ش). نقش علائم وقف و ابتدا در فهم قرآن (مطالعه موردی وقف لازم). مطالعات قرائت قرآن، ۸(۱۵)، ۲۰۵-۲۲۴. فیروزآبادی، محمد بن یعقوب (۱۹۹۸ق). القاموس المحیط. دارالکتب العلمیة. فیض کاشانی، محمدحسین بن شاه‌مرتضی (۱۴۰۹ق). الوافی. کتابخانه امام امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام. فیومی، احمد (۱۴۱۴ق). المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر. دارالهجرة.

۲ (محمدرضا شهیدی پور و حجت‌الله بیاتانی، مصحح).
چاپ اول. مرکز اسناد مجلس.
میبدی، رشیدالدین محمد بن احمد (۱۳۷۱ش). کشف
الاسرار و عده الابرار. امیرکبیر.

Bibliography

Holy Quran. (1994). Translated by Nasser Makarem Shirazi. Office of Islamic Studies and Knowledge.

Akhavan Moghaddam, Zohreh, & Abedini, Shahnaz. (2012). Comparative Interpretive Critique of Arbitrary Stops. *Quran and Hadith Studies*, 5(2), 77-102.

Aghaei, Ali. (2009). Cohesion of the Quran from Theory to Practice: A Comparison of Farahi-Eslaahi's Interpretative Method. *Ketab Mah Din*, 12(144), 72.

Ibn-Faris, Ahmad. (1983 AD/1404 AH). *Mu'jam Maqayis al-Lugha*. Maktabat al-I'lam al-Islami.

Asadi, Sodeh et al. (2020). A Systemic View on the Fractal Cohesion of Surah Structures with Emphasis on the Beginning and Ending (Case Study: Surah Ar-Rum). *Literary Quranic Studies*, 8(4), 1-35.

Eskandari, Zahra. (2020). The Relationship Between Context and Ruku' and Its Role in Understanding the Verses of the Quran. *Third National Conference on Quranic Research*, September 2022, Tehran,

<https://civilica.com/doc/1046494>

Ayazi, Seyyed Mohammad Ali. (2000). *The Continuous Face of the Quran*. Institute of Quranic Research.

Baqeri Asl, Heydar. (2013). The Application of Logical Division Method in Understanding the Purpose of Quranic Words (Case Study of the Word 'Wahi' in the Holy Quran). *Linguistic Quranic Studies*, 2(1), 1-18.

Buqa'I, Abu al-Hasan bin Omar. (1994

قرشی بنابی، علی اکبر (۱۳۷۵ش). *تفسیر احسن الحدیث*. بعثت.

قرشی بنابی، علی اکبر (۱۴۱۲ق). *قاموس قرآن*. دارالکتب الاسلامی.

قرطبی، محمد بن احمد (۱۳۶۴ش). *الجامع لأحكام القرآن*. ناصر خسرو.

قیطوری، عامر (۱۳۸۵ش). قرآن و گذر از نظم خطی؛ یک بررسی زبان‌شناختی. *دوفصلنامه زبان و زبان‌شناسی*، ۳(۳)، ۱۷ تا ۳۲.

لسانی فشارکی، محمدعلی، و مرادی، حسین (۱۳۹۴ش). *سوره‌شناسی: روش تحقیق ساختاری در قرآن کریم*. انتشارات نصایح.

لسانی فشارکی، محمدعلی، و مرادی زنجانی، حسین (۱۳۹۵ش). *سوره‌شناسی (روش تحقیق ساختاری در قرآن کریم)*. انتشارات نصایح.

مرادی زنجانی، حسین، و لسانی فشارکی، محمدعلی (۱۳۸۵ش). *روش تحقیق موضوعی در قرآن کریم*. انتشارات قلم مهر.

مرعشلی، یوسف عبدالرحمان (۱۴۰۷ق). *المکتفی فی الوقف و الابتداء*. دارالعلم.

مستفید، حمیدرضا، و دولتی، کریم (۱۳۸۴ش). *تقسیمات قرآنی و سور مکی و مدنی*. چاپ اول. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

مصطفوی، حسن (۱۳۶۸ش). *التحقیق فی کلمات القرآن*. مرتضوی.

معرفت، محمدهادی، و مولایی‌نیا، عزت‌الله (۱۳۷۳ش). *تناسب آیات*. بنیاد معارف اسلامی.

معرفت، محمدهادی (۱۴۱۶ق). *التمهید فی علوم القرآن*. چاپ دوم. جامعه مدرسین.

مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۱ش). *تفسیر نمونه*. دارالکتب الاسلامیة.

مؤلفی ناشناخته از دانشوران سده نهم هجری (۱۳۸۵ش). *رساله فی کتابه المصحف (گنجینه بهارستان)*

- (1991 AD/1412 AH). *Al-Mufradat fi Gharib al-Quran*. Dar al-Qalam.
- Ramyar, Mahmoud. (1984). *History of the Quran*. 3rd Edition. Amir Kabir.
- Rajabi Ghodsi, Mohsen et al. (2012). Quran Education in the Prophetic Tradition. *Astan Quds Research Foundation Publications*.
- Rajabi, Mahmoud. (2008). Method of Quran Interpretation. *Research Institute of Seminary and University*.
- Zare Zardini, Ahmad et al. (2019). Typology of Verse Arrangement in Quranic Ruku' (Case Study: Surah Al-Baqarah). *Linguistic Quranic Studies*, 8(16), 73-94.
- Zare Zardini, Ahmad et al. (2016). Study of Order in the Surahs of the Quran: An Effort to Discover Order in Surah Yasin. *Quranic Interpretation and Language Research Journal*, 5(9), 29-46.
- Zare Zardini, Ahmad et al. (2018). Application of the Theory of Pairing Surahs in Understanding Surahs Al-Muzzammil and Al-Muddathir. *Meshkat Journal*, 141, 61-85.
- Zuhayli, Wahbah. (2001 AD/1422 AH). *Al-Tafsir al-Wasit*. Dar al-Fikr.
- Zarkashi, Muhammad bin Abdullah. (1990 AD/1410 AH). *Al-Burhan fi Ulum al-Quran*. Dar al-Ma'rifah.
- Sajawandi, Muhammad bin Tayfur. (2001 AD/1422 AH). *Al-Waqf wa al-Ibtida*. Dar al-Manahij.
- Suyuti, Jalal al-Din Abdul Rahman. (2001 AD/1421 AH). *Al-Itqan fi Ulum al-Quran*. Dar al-Kitab al-Arabi.
- Tabataba'I, Seyyed Mohammad Hossein. (1995). *Al-Mizan fi Tafsir al-Quran*. Society of Seminary Teachers, Qom.
- Tabarsi, Fazl bin Hassan. (1992 AD/1413 AH). *Majma' al-Bayan fi Tafsir al-Quran*. Nasir Khosrow.
- Turaifi, Fakhr al-Din bin Muhammad. (1983). *Majma' al-Bahrain wa Matla' al-Nayirin*. Edited by Ahmad Al-Husseini. Mortazavi.
- AD/1415 AH). *Nazm al-Durr fi Tanasub al-Ayat wa al-Suwar*. Dar al-Kutub al-Ilmiyya.
- Beiglari, Hassan. (1959). *Sar al-Bayan fi Ilm al-Quran*. 5th Edition. Sanaei Library Publications.
- Tavakkoli, Mohsen et al. (2020). Functional, Aesthetic, and Literary Dimensions of Paragraphing the Text of the Holy Quran. *Quarterly Journal of Quran and Hadith Research*, 17(2), 33-63.
- Javadi Amoli, Morteza. (March 1997 – April 1998). Interpretation of Surah Al-Hashr. *Pasdar-e Islam Journal*, 183 and 184.
- Hojjati, Seyyed Mohammad Baqer. (1998). *Research on the History of the Quran*. Islamic Publications.
- Hari, Abolfazl. (2011). About the Book "Cohesion in the Quran: A Study of the Concept of Nazm in Eslaahi's Tafsir". *Ketab Mah Din*, 163, 51-59.
- Hariri, Mohammad Yusef. (2005). *Dictionary of Quranic Terms*. 2nd Edition. Hijrat.
- Hassanzadeh Amoli, Hassan. (1986). *A Thousand and One Points*. 5th Edition. Raja.
- Hassanzadeh Amoli, Hassan. (1992). *Risalah Noor ala Noor: On Zikr and the One Who Remembers and the Remembered*. 6th Edition. Tashayyo.
- Khamegar, Mohammad. (2007). *Geometric Structure of the Surahs of the Quran*. Islamic Propagation Organization.
- Darwish, Muhyi al-Din. (1995 AD/1415 AH). *I'rab al-Quran wa Bayanuh*. 4th Edition. Dar al-Irshad.
- Zoghi, Amir. (2013). A New Perspective on the Textual Cohesion of the Surahs of the Quran. *Quran and Hadith Studies*, 6(2), 175-151.
- Razi, Fakhr al-Din Muhammad bin Omar. (2001 AD/1421 AH). *Al-Tafsir al-Kabir or Mafatih al-Ghayb*. Dar al-Kutub al-Ilmiyya.
- Ragheb Isfahani, Hossein bin Mohammad.

- in the Holy Quran*). Nasa'ih Publications.
- Moradi Zanjani, Hossein, & Lasani Fesharaki, Mohammad Ali. (2006). *Thematic Research Method in the Holy Quran*. Qalam Mehr Publications.
- Mar'ashli, Youssef Abdul Rahman. (1986 AD/1407 AH). Al-Muktafi.
- Mostafid, Hamidreza, & Dowlati, Karim. (2005). *Quranic Divisions and Makki and Madani Surahs*. 1st Edition. Ministry of Culture and Islamic Guidance.
- Mostafavi, Hassan. (1989). *Al-Tahqiq fi Kalimat al-Quran*. Mortazavi.
- Ma'rifat, Mohammad Hadi, & Molaei-Nia, Ezzatollah. (1994). *The Proportionality of the Verses*. Islamic Knowledge Foundation.
- Ma'rifat, Mohammad Hadi. (1995 AD/1416 AH). *Al-Tamhid fi Ulum al-Quran*. 2nd Edition. Society of Seminary Teachers.
- Makarem Shirazi, Nasser. (1992). *Tafsir Nemuneh*. Dar al-Kutub al-Islamiyya.
- Anonymous Author from the Ninth Century Hijri. (2006). *Risalah fi Kitabat al-Mushaf (Beharistan Collection) 2*, Edited by Mohammad Reza Shahidi-Pour and Hojjatollah Bayatani. 1st Edition. Majlis Documentation Center.
- Meybodi, Rashid al-Din Mohammad bin Ahmad. (1992). *Kashf al-Asrar wa 'Uddat al-Abrar*. Amir Kabir.
- Tayyeb, Seyyed Abdul Hossein. (2000). *Atiyab al-Bayan fi Tafsir al-Quran*. Islam.
- Ghiyasi Kermani, Seyyed Mahmoud Reza. (2008). *Practical Wisdom: An Adaptation from Khwaja Nasir al-Din Tusi's Akhlaq Nasiri*. Islamic Publications Office, affiliated with the Society of Seminary Teachers, Qom.
- Ferdowsipour, Atefeh. (2012). The Effectiveness of Paragraphing in Academic Texts on Students' Comprehension. *Research and Writing of University Textbooks*, 16(26), 46-59.
- Fallah, Ebrahim et al. (2020). The Role of Stopping and Starting Signs in Understanding the Quran (Case Study: Necessary Stop). *Quran Recitation Studies*, 8(15), 205-224.
- Firuzabadi, Mohammad bin Ya'qub. (1998 AD/1418 AH). *Al-Qamus al-Muhit*. Dar al-Kutub al-Ilmiyya.
- Faydh Kashani, Mohammad Mohsen bin Shah Murtaza. (1989 AD/1409 AH). *Al-Wafi*. Imam Amir al-Mu'minin Library.
- Fuyumi, Ahmad. (1993 AD/1414 AH). *Al-Misbah al-Munir fi Gharib al-Sharh al-Kabir*. Dar al-Hijrah.
- Qurayshi Benabi, Ali Akbar. (1996). *Tafsir Ahsan al-Hadith*. Besat.
- Qurayshi Benabi, Ali Akbar. (1991 AD/1412 AH). *Qamus al-Quran*. Dar al-Kutub al-Islami.
- Qurtubi, Muhammad bin Ahmad. (1985). *Al-Jami' li-Ahkam al-Quran*. Nasir Khosrow.
- Qayturi, Amer. (2006). The Quran and Moving Beyond Linear Order: A Linguistic Study. *Semi-Annual Journal of Language and Linguistics*, 2(3), 17-32.
- Lasani Fesharaki, Mohammad Ali, & Moradi, Hossein. (2015). *Surah Studies: A Structural Research Method in the Holy Quran*. Nasa'ih Publications.
- Lasani Fesharaki, Mohammad Ali, & Moradi Zanjani, Hossein. (2016). *Surah Studies (A Structural Research Method*

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی